

Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye’de Fransız Mandası

Mehmet Akif Okur*

Özet: Bu çalışmada Suriye’nin Fransız manda yönetimi altında yaşadığı tarihsel dönem incelenmektedir. Söz konusu dönem, başta sınırlarının tespiti ve devlet yapısının temellerinin şekillenmesi olmak üzere ülkeyi günümüzde de çok boyutlu olarak etkileyen önemli gelişmelerle tanıklık etmiştir. Makalede bu zaman diliminde yaşanan siyasi gelişmeler analiz edilirken, Türkiye ile Suriye arasındaki tarihi bağların olaylar ve kişiler düzeyinde altı çizilmiş, manda yönetiminin sosyal ve ekonomik hayat üzerindeki etkilerine de işaret edilmeye çalışılmıştır. Makalenin sonuç kısmında da, Fransızların Suriye’de uygulamaya geçirdikleri bazı politika ve stratejilerin, Irak’ta yaşanan güncel gelişmelerin anlamlandırılmasına katkıda bulunabileceğine dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Emperyalizm, Suriye’de Fransız Mandası, Arap milliyetçiliği, Türkiye-Suriye ilişkileri.

Giriş

Irak’ın işgaliyle birlikte Ortadoğu’da meydana gelen gelişmelerin ışığında bakıldığında, Suriye tarihinin Fransız manda yönetimi altında yaşanan bölümüne dair yapılacak değerlendirmeler, düne ait bir siyasi tarih araştırması olmanın ötesinde anlamlar kazanmaktadır.

1946 yılında Suriye’de Fransız manda yönetiminin sona ermesinden yaklaşık altmış yıl sonra Türkiye, benzer bir misyonla bölgede bulunan bir Batılı güçle, ABD ile komşu olmuştur. Amerika’nın Irak’ı işgalinin ardından hız kazanan Türkiye ile Suriye arasındaki bölgesel işbirliği arayışları, iki ülkenin ilişkilerini I. Dünya Savaşı’nın ardından Hatay meselesinin gündeme geldiği tarihe kadar geçen zaman diliminde benzer bir atmosfere taşıma eğilimi içindedir. Nitekim bu dönemde, düşmanlığını ilk önce Osmanlı Devleti’ne yönelten Suriye merkezli ayrılıkçı Arap milliyetçiliği, bölgeye dışardan bir işgalci güç doğrudan müdahil olduğunda ise destek arayışı için yüzünü Ankara’ya çevirmiştir. Çok yakın bir tarihe kadar Türkiye-Suriye ilişkilerinde etkisini hissettiren sorun ve gerilimlerin, Suriyeli karar alıcılar nezdinde bir den önemsizleşmesi üzerinde düşünülürken bu tarihsel dönemde yaşananların incelenmesi, ciddi katkılar sağlayabilecektir.

* Gazi Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü / ANKARA
mehmetakifo@yahoo.com

ABD'nin savaş sonrasında Irak'ta uygulamaya soktuğu "ulus inşâsı projesi", "kalıcı" bir düzen ve anayasa için sarf edilen çabalar, uluslararası toplumla ilişkileri, karşılaştığı direniş ve azınlıklara yaklaşımının anlamlandırılması açısından da ele alınan dönem iyi bir tarihi laboratuvar özelliğine sahiptir. Resmi hedef ve gerekçeleri açısından Manda sisteminin doğasıyla ABD'nin Irak'ta yüklediği misyon arasındaki paralellikler, gelecekte bölgede etkinliğini hissettirecek muhtemel dinamiklere dair bir ölçüde de olsa fikir sahibi olmamıza imkan verecek düzeydedir.

Bu çalışmada, ana hatlarıyla Suriye'deki Fransız manda yönetimi ele alınırken, Türkiye'yi yakından ilgilendiren Hatay meselesi, inceleme sahası dışından bırakılmıştır. Çünkü konunun Türkiye-Suriye ilişkileri açısından önemi, genel bir incelemenin alt başlığı halinde araştırma konusu yapılmasını imkansız kılmaktadır.

Makalede söz konusu dönemde yaşanan siyasi gelişmelerle birlikte, Türkiye ile Suriye arasındaki tarihi bağların olaylar ve kişiler bazında altı çizilirken, manda yönetiminin sosyal ve ekonomik gelişmelerle olan ilişkisine de işaret edilmeye çalışılmıştır.

I. Suriye'de Fransız Manda Yönetimini Hazırlayan Gelişmeler

I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914'ten Milletler Cemiyeti'nin Fransa'ya Suriye üzerinde mandaterlik yetkisi verdiği 1922'ye kadar geçen zaman dilimi içerisinde bölge birçok gelişmeye sahne olmuş, Suriyeli Araplar, çok kısa bir süre için de olsa bağımsızlıklarını kazanmışlardır (bk. Longrigg 1972: 109).

Bağımsızlığa giden yolda en önemli itici gücün Arap milliyetçiliğinin uyanışı olduğu görülmektedir. 19. yüzyıldan itibaren Avrupalılar ya da Amerikalılar tarafından idare edilen üniversitelerde eğitimlerini tamamlayan Suriyeli entelektüeller, Arap tarihi, dili ve edebiyatı üzerine yaptıkları çalışmalarla Arap milliyetçiliğinin fikri zemininin oluşumuna katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca bazı Suriyeliler açıkça idarî reform isteyip, Osmanlı idaresinin adem-i merkezîyetçi bir yapıya bürünmesini talep ederek siyasi faaliyetlere de girişmişlerdir. Daha sonra bu gurupların bir kısmı yer altına inerek bağımsızlık için çalışmaya başlamışlardır. İlk gizli cemiyetlerden birisi Mekke Şerifi Hüseyin'in oğullarından Faysal'ın da üyesi olduğu el-Cemiyye el-Arabiyye el-Fetâ'tır. İsmi zikredilmesi gereken bir diğer önemli gizli cemiyet ise Osmanlı ordusundaki Arap subaylarının bir araya gelerek kurdukları el-Ahd isimli örgüttür. Ancak uyanış döneminde "öteki"sini Osmanlıların oluşturduğu Arap milliyetçiliği, Suriye'de en keskin ve kitlesel haline Fransız idaresi altında erişmiştir (Khoury 1987: 19).

Daha sonra yaşananlarla birlikte düşünüldüğünde, hem Hristiyan Araplardan müteşekkil olan Lübnan hareketinin, hem de Hristiyanlarla Müslümanların bir arada yer aldıkları Suriye Arap hareketinin, I. Dünya Savaşı öncesinde

Osmanlı Devleti'nden daha fazla özerklik koparmak için sık sık Fransa'nın kapısını çalmaları oldukça anlamlıdır. Cemal Paşa, ayrılıkçı Arap hareketine karşı düzenlenen Âliye Divan-ı Harbi Örfisi üzerine yazdığı kitabında, Fransa'nın Mısır'daki siyasi memurunun ağızından şu cümlelere yer vermektedir: "Şayet Suriye bir gün ecnebi himayesi altına girecek ise Suriyeli Hıristiyanlar hemen müttefikten bu himayenin Fransa himayesi olmasını arzu edeceklerdir. Müslümanlar arasında ise gayet müteneffiz bir kısım İngiltere himayesini tercih, diğer bir kısmı da Fransa himayesini kabul edip mütebâkisi kendilerinin gıyabında takarrür edecek herhangi bir himayeyi lakaydâne kabul ederler" (Cemal Paşa 1993: 13).

Gerçi Araplar, Fransa'nın Suriye üzerindeki emellerinden rahatsızlık duymuyor değillerdi. Ancak Batılıların desteğinin İstanbul'dan taviz koparmakta oldukça yararlı olduğunu düşünüyorlardı (Khalidi 1980: 5-16). Fransızlar da bir yandan bölgeyle olan bağlarını milliyetçilere verdikleri destekle güçlendiriyorlar, diğer yandan da "milliyetçiliğin" dozunu ayarlamaya çalışıyorlardı. Suriye'deki Arap milliyetçiliği ayrılıkçı bir karaktere bürünür, hedeflerine de ulaşırsa, bölgenin İngiltere'nin eline geçeceğinden endişeliydiler. Bu yüzden daha çok idari reform ve adem-i merkezîyet taleplerini teşvik ederken örgütler aracılığıyla halkta Fransa'ya yönelik sempatiyi arttırmaya çalışıyorlardı (Cemal Paşa 1993: 40-41).

Suriye'nin geçici bağımsızlığına imkan verecek gelişmeler ise İngilizler tarafından Arap yarımadasında başlatılmıştır. I. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti'ne karşı Arapların desteğini almak ve Ortadoğu'da Fransızlar karşısındaki konumlarını güçlendirmek isteyen İngilizler, Osmanlılar tarafından Hicaz'ın idaresi kendisine verilen Haşimi sülalesinin lideri Şerif Hüseyin'le irtibata geçmiştiler. Desteği karşısında İngilizler, Şerif Hüseyin'e bazı garantiler verdiler. Temmuz 1915'te Arabistan, Suriye ve Mezopotamya dahil olmak üzere Arap topraklarının hepsinin bağımsızlığını isteyen Şerif Hüseyin'e İngilizler, kendisiyle bütün Arapların temsilcisi olarak ilişki kurduklarını söylemiştiler. Hüseyin'in İngilizlerle yaptığı görüşmeler sonunda vardığı sonuç da kendisinin Arapların kralı olarak kabul edildiği şekildedeydi (bk. Kedourie 2000: 141-158). Araplara, isyan karşılığında bağımsızlık sözü veren İngilizler, savaştan sonra ise "Hüseyin'in kendilerini yanlış anladığını" ileri süreceklerdir (Zeine 1977: 10-11). Araplar, Sykes-Picot Anlaşması'yla Ortadoğu'nun nasıl şekilleneceğinin karara bağlandığını çok daha sonra öğreneceklerdir (bk. Helmreich 1974: 8).

Şerif Hüseyin, İngilizlerin çağrısını kabul edip 5 Haziran 1916'da oğullarının liderliğindeki Hicaz kabileleriyle birlikte Türklere karşı isyan etmiştir. Ekim 1918'de Türk ordusunun şehri boşaltmasının ardından da Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, emrindeki kuvvetlerle Şam'a girmiştir (Zeine 1977: 25).

Faysal'ın Şam'a girmesiyle birlikte Suriye'de yaklaşık iki yıl sürecek fiilî bağımsızlık dönemi başlamış oluyordu. Askeri bir yönetici olarak Faysal, Fransız birliklerinin bulunduğu sahil şeridi hariç, bütün Suriye'yi kısa zamanda kontrolü altına almış, Temmuz 1919'da Büyük Suriye Kongresi'ni toplayarak Suriye'nin egemen ve özgür bir ülke olduğunu tescil etmiştir. Kongre, 1920 yılı Mart ayında aldığı kararla Faysal'ın Suriye Kralı olduğunu dünyaya duyurmuştur (Zeine 1977: 25-43, 128-129).

Faysal ve Suriyeli destekçileri kısa süreli bağımsızlık döneminde ülkeyi yeniden inşa etmek için ilk adımları atmışlardır. Arapça'yı resmi dil ilan etmişler, aralarında Suriye Üniversitesi'ne bağlı bir Hukuk Fakültesi ile Şam'daki Arap Akademisi'nin de yer aldığı okullar açmışlardır. Ayrıca Faysal, anayasa hazırlanması için bir komite oluşturmuştur (Zeine 1977: 118-137). Faysal yönetimi altında Suriye'de bütün iç ve dış zorluklara rağmen yeni bir idari yapılanmanın inşası için çalışıldığı, değişik seviyelerde birçok memurun kamu hizmetine alındığı görülmektedir. Ancak bağımsız Arap devleti çok fazla yaşamayacaktır (Longrigg 1972: 105).

Bu dönemde başlıca üç kuvvet, Arap milliyetçiliği ve Faysal'ın genç Arap Krallığı'nın aleyhine çalışmıştır. Bunlardan ilki, İngilizlerin hem kuzeydeki Rus nüfuzunun yayılmasını durdurmak, hem de bölgedeki petrol çıkarlarını korumak için Doğu Mezopotamya'yı kontrol altında tutma isteğidir. İkincisini de Siyonizm ve Filistin'deki Yahudi emelleri oluşturmaktadır. Her ne kadar İngiltere, 16 Mayıs 1916'da imzalanan Sykes-Picot Antlaşması'nda bağımsız bir Arap Devleti ya da Arap Devletleri Federasyonu'nu tanıyacağını ifade etmişse de, 1917'deki Belfour Deklarasyonu'yla Siyonistlere de Filistin'de bir "milli yurt" vadetmişti. Bu iki taahhüt, birbirleriyle çatışmaktaydı. Üçüncü kuvvet ise, Fransızların Ortadoğu'da bir güç olarak kalmaktaki kararlılıklarıydı (Bey 1994: 7-8).

Yukarıda da işaret edilen Sykes-Picot Antlaşması, Fransız mandası yönünde atılan en önemli adımlardan birini teşkil etmektedir. Savaşın başlarında gizlice bir araya gelen Fransızlar, İngilizler, İtalyanlar ve Ruslar, Arap topraklarının kaderiyle ilgili önemli kararlar almışlardır. Dünya kamuoyu, bu gelişmelerden ancak 1917'den sonra haberdar olmuştur. Rus Devrimi'ni takiben Bolşevikler, aralarında Sykes-Picot Antlaşması'nın da yer aldığı gizli diplomatik belgeleri yayınlamışlardır. Bu anlaşma, İngilizlerin Şerif Hüseyin'e belirsiz bir şekilde Arap Krallığı sözü vermelerinden altı ay sonra imzalanmıştı. Böylece İngiltere ile Fransa, Suriye ve Lübnan'ın Fransız, Irak ve Ürdün'ün ise İngiliz nüfuzuna bırakılması hususunda anlaşmış oluyorlardı (Blake 1985: 356-366).

Bir diğer önemli dönüm noktasını I. Dünya Savaşı'nın ardından düzenlenen konferanslar oluşturmuştur. 1919'daki Versay Barış Konferansı sırasında

ABD Başkanı Woodrow Wilson, Arapların bağımsızlık taleplerini gündeme getirmiş ve Faysal Arap tezlerinin dayanaklarını açıklamak için konferansa davet edilmiştir. Ancak Faysal, taleplerine karşılık bulamamıştır. Oysa, aynı dönemde bölgeyi gezen Amerikalı heyet tarafından hazırlanan raporda Suriye'nin Faysal yönetiminde bağımsız olması ya da Amerikan mandasına bırakılması tavsiye ediliyordu. Versay'daki başarısızlığı sebebiyle hayal kırıklığına uğrayan Faysal, Şam'a dönerek her şeye rağmen Suriye'nin bağımsızlığını sürdürebilmek için çalışmalarına devam etmiştir (Zeine 1977: 99-118).

Ancak Fransa ve İngiltere, Suriye'nin bağımsızlığını tanımayı reddetmişlerdir. İtalya'nın San Remo şehrinde 1920 yılı Nisan ayında toplanan Yüksek İttifak Konseyi, Sykes-Picot Antlaşması'na uygun olarak Arap topraklarını manda yönetimlerine bölmüştür (Zeine 1977: 138, Khoury 2003: 8 9-91). Suriye'nin Fransız mandası olarak kabul edilmesinin ardından Fransız orduları Beyrut'tan hareket ederek Şam'a doğru ilerlemeye başlamışlardır. Zaten zayıf olan Arap direnişi kolayca kırılmış ve 25 Temmuz 1920'de Fransızlar Şam'a girmişlerdir. Kral Faysal Avrupa'ya kaçmak zorunda kalmış (Zeine 1977: 153-171) ve İngilizler 1921'de onu Irak Kralı yapana kadar da Ortadoğu'ya geri dönmemiştir. Daha sonra Haşimi ailesinden bir başka prens, Faysal'ın kardeşi Abdullah da İngilizler tarafından Ürdün Kralı olarak tanınmıştır (Haşimi ailesinin İngilizlerle ilişkileri için bk. Monroe, 1963, Kedourie 1987).

II. Suriye'de Fransız Manda Yönetimi

Ortadoğu'nun San Remo Konferansı'yla nüfuz alanlarına bölünüşünün bölge üzerindeki Fransız-İngiliz rekabetini sona erdirmeyeceği görülmektedir. Bazen açıktan açığa, bazen de gizli kapaklı bir şekilde devam eden çekişme, Fransa'nın Suriye'ye ilişkin politikalarında göz önünde bulundurduğu temel bir değişken olma vasfını daima korumuştur. Nitekim, II. Dünya Savaşı'nın ardından Fransızları Suriye'den tamamen çıkararak gücün İngiltere oluşu, bu tedirginliğin haklı gerekçelere dayandığını ispatlamaktadır.

A. Manda Yönetiminin Devlet Modeli

Söz konusu tedirginlik, Fransızların Suriye'de uyguladıkları azınlık politikalarında da kendisini göstermiştir. Fransızlar, Suriye'de dini ve etnik azınlıkları desteklemek suretiyle Arap milliyetçiliğini zayıflatmak ve konumlarını güçlendirmek için gayret sarf etmişlerdir. Zira, bir yandan İngilizlerin Arap milliyetçiliğini kendilerine karşı kullanabileceğinden endişe etmekte, diğer yandan da Suriye'de alevlenebilecek milliyetçilik ateşinin Kuzey Afrika'daki sömürgelerine sıçrayarak bir yangına dönüşmesinden korkmaktaydılar (Khoury 1987: 53-54).

Fransızların bu endişelerle şekillenen Suriye'ye yönelik orijinal planlarında mezheplere dayalı üç tane devlet öngörülmekteydi. Bunlar, kuzeyde bir Alevi devleti, merkezde bir Sünni devleti ve güneyde bir Dürzi devletidir. Bu üç

devlet, federal Suriye çatısı altında birleştirileceklerdi. Ayrıca Fransa, manda idaresi sınırları içerisinde bulunan Lübnan çevresinde bir Hristiyan devleti inşa etmiş, ayrı bir Müslüman devletinin teşekkülüne ise izin vermemiştir. Maruni liderlerle işbirliği yapan Fransızlar, bunun yerine 1926 yılında “Lübnan” devletini kurmak için mevcut Hristiyan devletinin sınırlarını genişletmişlerdir. Doğuda ezici çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Beka ile batıda sahil bölgelerini, Beyrut, Trablusşam, Tire ve Sayda’yı içine alan topraklar Hristiyan devletinin sınırları içine dahil edilmişlerdir (Acar 1989: 26).

Suriye’nin geri kalan kısmı, dini ve bölgesel farklılıklar esasında beş ayrı otonom bölgeye ayrılmıştır. Bunlar, Cebel-i Dürzi, Halep, Lazkiye, Şam ve İskenderun’dur. Böylece Arap birliğini arzulayan milliyetçi duyguların zayıflatılması hedeflenmiştir. Dürzilere yoğun olarak yaşadıkları Cebel-i Dürzi bölgesinin idaresi verilmiş, Suriye’deki en büyük dini azınlık olan Alevi nüfusun toplandığı Kuzey sahili ve Cebel-i Nusayriye bölgesi de Lazkiye devletinin çatısı altında birleştirilmiştir. Büyük bir Türk nüfusu barındıran İskenderun bölgesi de ayrı bir idari yapıya sahipti (Dawisha 1980: 18).

Parçalama siyaseti, sömürgecilerin sınırlar belirlenirken coğrafya üzerinde yaşayan toplumların istek ve beklentilerini değil, kendi hedef ve çıkarlarını önceleyen yaklaşımlarının tipik bir örneğini teşkil etmektedir (Özcan 2003: 47). Manda yönetiminin sonuna kadar da Fransızlar, yerel otonomi taleplerini desteklemeye devam etmişlerdir. Bu politikanın sebepleri arasında yukarıda işaret edilen Suriye milliyetçiliğine dayalı daha büyük arzuların önüne geçilmesi ihtiyacının yanı sıra, bölgenin küçük siyasi birimlere ayrılmasıyla gurupları birbirlerine karşı oynamanın, ödüllendirmenin ya da cezalandırmanın kolaylaşması da yer almaktaydı (Watenpaugh 1996: 367).

B. Ekonomi ve Fransız Mandası

Fransız yönetiminin baskıcı karakteri, ekonomik yapılanmada da kendisini göstermekteydi. Fransız Frank’ı, Suriye ekonomisinin merkezine yerleştirilmiş, para mekanizmasının yönetimi de Suriyelilerin değil, Fransız bankerlerinin ellerine bırakılmıştı. Sömürge idarecileri Kuzey Afrika’da uygulayarak geliştirdikleri yönetim tekniklerini daha yüksek bir hayat seviyesine sahip olan Suriye Arapları üzerinde tatbik etmeye çalışıyorlardı. Suriye’de hayatın neredeyse her cephesi Fransız kontrolü altına alınmıştı (Khoury 1987: 5).

Ekonomik açıdan bölgenin iki önemli merkezi olan Halep ve Şam, Osmanlı devletinin çökmesiyle beraber tabii ekonomik ard alanlarını yitirmişlerdi. Ekonomik parametreler açısından bakıldığında Şam’ın en önemli ticari bağlantıları Filistin ve Beyrut’la iken, Halep’in ekonomik ard alanı kuzeye ve doğuya, Irak ve güneydoğu Anadolu’ya doğru uzanmaktaydı. İskenderun limanı, Halep’in Akdeniz’e açılan kapısı konumundaydı. Ekonomik ard alan-

lar arasındaki farklılık, kullanılan ölçülere, para birimlerine ve fiyatlara kadar yansımaktaydı. Osmanlı Devleti döneminde, ekonomik ve siyasi önemleri dolayısıyla bu iki şehrin İstanbul’la doğrudan kurdukları ilişkiler, kendi aralarındaki bağlantıların zayıf kalmasında da etkili olmuştu (Khoury 1987: 17-18).

Geçmiş yüzyıllara dayanan ekonomik ilişkiler ağı, bölgede Türkiye’nin tesirinin manda yönetiminin kurulmasının ardından da uzun süre devam etmesini sağlamıştır. Örneğin 1930’da Suriye’de Fransız idaresine karşı patlak veren isyanın gerekçesini, maaşların ödenmesinde kullanılan gümüş Osmanlı mecdiyelerinin ayarının düşürülmesi oluşturmuştur (Khoury 1987: 349).

Fransızları Suriye üzerinde hakimiyet kurmaya sevk eden sebepler arasında ekonomik faktörlerin önemli bir yeri bulunmaktaydı. Öncelikle Fransa, bölgede Osmanlı idaresi zamanından kalma yatırımlara sahipti. İpek ve tütün endüstrilerindeki bu yatırımların yanı sıra Beyrut limanını, Beyrut-Şam demiryolu ile Şam ve Halep’i birbirine bağlayan yolu Fransızlar inşa etmişlerdi. Bu yollar üzerinden gerçekleştirilen taşımacılık faaliyeti de Fransızların tekelindeydi. Ayrıca Fransızlar, bölgede üretilen pamuk ve ipek gibi hammaddelele de ilgilenmekteydiler (Khoury 1987: 30-31, Fulton 1996: 160-161).

Fransa’da sömürgeciliği destekleyen guruplar, ekonomik çıkar beklentilerini başka argümanlarla da birleştirerek savunmaktaydılar. Bunların en önemlileri, Kuzey Afrika’nın işgalinin ardından Fransa’nın çıkarları açısından hayati bir önem kazanan Akdeniz’in doğusunda da sömürge edinmenin zorunlu hale geldiğini savunan jeopolitik tezlerdir. Jeopolitik bakış açısı ekonomiyle eklenmekte; Kuzey Afrika’yla yapılan ticaretten sağlanan kârlar, sömürgelerin genişletilmesinin ticari açıdan ne kadar hayati olduğunu göstergesi sayılmaktaydı. Bu yaklaşım, imparatorluğun büyümesinin getireceği milli prestij ya da Fransa’nın “medeniyet götürme misyonu” gibi ideolojik gerekçelerle de desteklenmekteydi (Khoury 1987: 42-43).

C. Manda Yönetimi Döneminde Suriye’deki Siyasi Elitler

Manda yönetimi döneminde iç siyasetin yapısına bakıldığında, yerel düzeyde siyasi gücün kullanımı açısından Osmanlı Devleti zamanıyla Fransız idaresi arasında bir devamlılık bulunduğundan söz etmek mümkündür. Her iki dönemde de gücü ellerinde toplayanlar aynı kişiler ya da aileler olmuşlardır. Osmanlı idaresinde siyasi gücün merkezinde şehirler yer almaktaydı, güç merkezden çevreye doğru yayılıyordu. Bu durum Fransız yönetimi sırasında da devam etmiştir (Khoury 1987: 3).

Devamlılık yapısal özelliklerin yanı sıra kadrolar açısından da söz konusudur. Nitekim, Manda yönetiminin ardından ön plana çıkan siyasi figürler arasında birçok eski Osmanlı idarecisi de yer almaktaydı. Örneğin yeni kurulan Halep

Devleti'nin başına getirilen Kamil Paşa el-Kudsi, eski bir Osmanlı paşasıydı (Longrigg 1972: 127). Fransızlar, kurdukları beş devleti çatısı altında toplanan bir Suriye Federal Konseyi oluşturmuşlardı. Her devletten bir üyenin yer aldığı konseyin ilk toplantısında yapılan seçimde Başkanlık görevine getirilen Subhi Bey Berekat, kökeni, kariyeri ve kullandığı dil itibarıyla "Arap'tan daha çok Türk" olarak tarif edilmekteydi (Longrigg 1972: 129). 1925 yılı Aralık ayına kadar vazifesine devam eden Berekat, devlet makamlarına "Türk" dostlarını getirmekle suçlanmıştı (Longrigg 1972: 173). Berekat'ın ardından geçici devlet başkanı olarak atanan Ahmed Nami Bey de Halife Abdülmecid Efendi'nin damadıydı (Longrigg 1972: 174).

Bu devamlılık başka alanlarda da gözlenmekteydi. Örneğin, Suriye'de Türklerin arkalarında bıraktıkları yargı sistemi, hem Faysal idaresi hem de Manda yönetimi döneminde bazı değişikliklerle kullanılmaya devam edilmiştir (Longrigg 1972: 135).

Suriye'deki Fransız idaresi siyasi hayatın temel karakterini değiştirememiştir, ancak yönetilenlerin nazarında yeni emperyal otoriteyle eskisi arasında çok önemli bir fark bulunmaktaydı. Fransızlar, halife sıfatını taşıyan Osmanlı sultanları gibi meşru bir otorite olarak kabul edilmemişlerdir. Ülkedeki Fransız varlığı, halk tarafından ne olduğu pek fazla anlaşılabilen Manda sistemine dayanmaktaydı. Fransızların tarihi olarak bölgedeki Hristiyanların koruyuculuğu rolünü oynamaları, Müslüman çoğunluğun kendilerine güven duymalarını imkansızlaştırmaktaydı. I. Dünya Savaşı'ndan çok önce Fransızlar tarafından açılan okullar ve Marunilere yönelik misyonerlik faaliyetleri, özellikle Suriye ve Lübnan'a odaklanmıştı (Shorrock 1976: 63-64).

D. Manda Yönetiminin Hukuki Yapısı

Kısmen bu meşruiyet problemleri yüzünden, kısmen de manda sisteminin (Olson 1991: 388-389) getirdiği uluslararası ve ahlaki sınırlamalar ile Fransa'nın savaş sonrasındaki kırılmalı ekonomik ve siyasi yapısının neticesi olarak, Fransızların Suriye'deki varlığı başından itibaren "istikrarsız" bir karaktere sahip olmuştur (Khoury 1987: 4-5). Manda idaresi, tanımlı itibarıyla "geçici" bir yönetimdi ve mandacı devlete önemli sınırlamalar getirmekteydi. Örneğin, Milletler Cemiyeti'nin Suriye'deki Fransız mandasıyla ilgili kabul ettiği belgede, Fransa'nın kendi çıkarlarını kollamaması talep edilmekteydi. Mandacı devlet, diğer büyük devletlere karşı ayrıcalıklı gümrük tarifeleri uygulayamayacaktı (Hourani 1946: 308-314). Mandacı devlet, üç yıl içerisinde bir anayasa hazırlanması, manda yönetimi altında yaşayanların hakları, çıkarları ve arzularının gözetilmesi, bağımsız bir devlet olma yönünde ilerlemelerinin sağlanması, şartlar elverdiği ölçüde de yerel otonominin teşvik edilmesi gibi sorumlulukları üzerine almaktaydı. Dış ilişkiler ve Suriye'de bulunan yabancı misyonla kurulacak münasebetler tamamen Fransa'nın yetkisi

dahilindeydi. Ülkenin hiçbir parçası bölünerek başka bir devlete verilemeyecekti. Yabancı dini misyonlar, faaliyetleri dini alanla sınırlı kalmak kaydıyla tam bir özgürlüğe sahip olacaklardı. Resmi diller ise Fransızca ve Arapça olarak belirlenmişti (Longrigg 1972: 111).

Suriye ve Lübnan’a ilişkin Manda belgesinin beşinci maddesi, kapitülasyonların manda dönemi boyunca uygulanmayacağını, ancak manda idaresi sona erdiğinde yeniden yürürlüğe konulacağını belirtmekteydi (Bey 1994: 6-7). Her ne kadar kağıt üzerinde yazılanlara harfiyen bağlı kalmak durumunda olmasalar da zamanla hukuki taahhütler büyük devletlerin kendi aralarındaki ilişkilerinde birbirlerine karşı kullandıkları önemli kozlar haline dönüşmüşlerdir. Büyük devletler arasındaki rekabet, söz konusu dönem boyunca bölge politikalarının belirlenmesinde çok önemli roller oynamıştır. “Müttefikler”, aralarındaki rekabet yüzünden zaman zaman birbirlerine karşı bölgesel aktörlerle işbirliği içine girmekten çekinmemişlerdir (Söz konusu çekişmelere örnek olarak bk. Kent, 1993: 110).

E. Milliyetçilik, Muhalefet ve Direniş

Manda yönetiminin hukuki çerçevesinden de yararlanarak şehirli elitler, Osmanlı idaresi zamanında devlet yönetimiyle tebaa arasında yerine getirdikleri “aracılık” görevi yerine, bu kez muhalefet rolünü üstlenmişlerdir. Yeni rejim tarafından ciddiye alınabilmek için de, hem toplumdaki aktif güçleri harekete geçirmek hem de daha önce olmadığı kadar geniş siyasi ittifaklar içine girmek ihtiyacını hissetmişlerdir. Yeni dayanışmayı ifade edecek ideolojik dil olarak milliyetçilik, iki savaş arası dönemde Suriye’deki siyasi hayatın eksenini oluşturmuştur (Khoury 1987: 5).

Milliyetçilik kentli bir ideoloji olarak dört şehirde, Şam, Halep, Hama ve Humus’ta daimi bir taban bulmuş, bağımsızlık hareketinin kırsal kesimle ve diğer bölgelerle olan ilişkileri ise kesintilerle devam etmiştir (Khoury 1987: 10-11). Fransızlar, milliyetçiliğin yaygın olduğu şehir merkezleriyle kırsal kesimler arasındaki ayrılıkları körükleyerek bağımsızlık hareketinin yayılmasının önüne geçmeye çalışmışlardır. Bu amaçla birçok girişimde bulunulduğunu görmekteyiz. Bunlar arasında şüphesiz en önemlisi başarısızlıkla sonuçlanan toprak reformu girişimidir (Khoury 1987: 61-63). Manda dönemi boyunca yapılan seçimlerde Fransız idaresi, şehirlerdeki milliyetçi elitlerle taşralı köylüler arasındaki ilişkinin en alt seviyede kalması için çaba sarf etmiştir. Uygulanacak seçim sistemleri belirlenirken bile bu durum göz önünde bulundurulmuştur (Shambrook 1998: 14-15).

Suriye’deki siyasi mücadele, her zaman mandacı devletin çizdiği hukuki yapı içerisinde cereyan etmemiştir. Bölgesel ayaklanmalar, 1925’le 1927 arasın-

daki büyük isyan, Fransızlar karşısındaki direnişin önemli dönüm noktaları arasında yer almaktadır.

Ayakanmalar sırasında Türk-Fransız ilişkilerinin seyrine göre ağırlığı değişmekle birlikte Türkiye'nin bölgedeki varlığının kendisini her zaman hissettirdiği görölmektedir. Örneğin Suriyeli liderlerden Şeyh Salih ibn Ali'nin liderlik ettiği, Alevi bölgelerinde fasıllarla devam eden isyanın Ankara hükümeti tarafından desteklendiği bilinmektedir. Fransızların isyanı bastırabilmeleri ancak Ankara Anlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte yardımın kesilmesi sayesinde mümkün olmuştur (Khoury 1987: 99-102).

Milliyetçi lider İbrahim Hannanu'nin Halep civarında Fransızlara karşı verdiği mücadeleyi de neredeyse Türkiye'deki millî mücadelenin bir uzantısı gibi değerlendirmek mümkündür. Halep ve civarı Suriye'nin diğer bölgelerine nazaran Türk kültürünün çok yoğun etkisi altındadır. Bölgeden I. Dünya Savaşı'ndaki Arap isyanına katılanların bile Fransız işgaliyle birlikte yüzlerini Türkiye'ye döndüklerini görmekteyiz. Türkiye ile birleşme fikri, 1920'lerin başında Halep'te hakim düşünce haline gelmiştir. Hatta bu yaklaşımın yalnızca Kuzey Suriye'de taraftar bulmadığı, Kral Faysal'ın bile Türkiye ile federasyon fikrini desteklediği ileri sürölmektedir (Umar 2003: 375). Ankara hükümeti, bölgedeki Türklerin tıpkı Anadolu'daki gibi Müdafayı-Hukuk Cemiyetleri kurmalarına ön ayak olmuştur. Anadolu'daki İstiklâl Savaşı ve Suriye'deki Türklerin örgütlenmeleri, Fransızlara karşı verdikleri mücadelede Suriyelilere örnek teşkil etmiştir (Umar 2003: 375-376).

Özellikle Halep'teki direniş Ankara hükümeti tarafından desteklenmiş, zaman zaman kuvây-ı millie birlikleri bölgede Fransızlarla doğrudan çatışmalara girmişlerdir (Khoury 1987: 103-110). Hatta İbrahim Hannanu, yakalandıktan sonra çıkarıldığı mahkemede askeri operasyonların doğrudan Ankara'daki Mustafa Kemal hükümetinin emrinde yapıldığını söylemiştir (Khoury 1987: 110). Ankara Anlaşması'nın ardından yardımın kesilmesi ise Halep'te büyük infial uyandırmış, direnişe katılan milliyetçi çevreler ihanete uğradıklarını hissine kapılmışlardır. Bu tarihten sonra Halep yüzünü Şam'a dönmeye başlayacak, Türkiye ile birleşme fikrinin yerini de Birleşik Suriye hedefi alacaktır (Khoury 1987: 111-112).

Ayakanmalar Suriye'nin kuzeyiyle sınırlı kalmamıştır. Şeyh İsmail, Havran ve Cebel-i Dürzi bölgelerinde isyan etmiş, Dürzilerin önde gelen kabile reislerinden Sultan Paşa el-Atraş da aynı bölgede, özellikle 1925'te direniş hareketinin liderliğini yapmıştır. Ancak 1920'lerdeki isyanların temel hedefinin, birleşik bir Suriye'nin bağımsızlığının kazanılması olduğunu söylemek zordur. Bunları Aleviler, Dürziler ya da Bedeviler gibi tek tek gurupların yabancı müdahalesine karşı ayakanmaları şeklinde yorumlamak daha doğru olacaktır (Bey 1994: 11).

Güney Suriye’de ise bağımsızlık hareketinin merkezinde Şam’ın yer aldığı görülmektedir. Şam’da Arap milliyetçiliğinin liderliğini daha önce Faysal’ı destekleyen eğitimli zengin müslümanlar yapmaktaydı. Fransızlara karşı yürütülen siyasi muhalefetin temel gündem maddeleri arasında gazetelerin, siyasi faaliyetlerin ve medeni hakların baskı altına alınması ile “Büyük Suriye”nin parçalanması yer almaktaydı. Ayrıca Milletler Cemiyeti’ne bağlı bir manda yönetimi olmanın gereği olarak nihayetinde Suriye’yi bağımsızlığa götürecek anayasanın yapılmasına Fransızların bir türlü yanaşmayışları da mücadelenin şiddetini arttırmaktaydı. Özellikle Iraklıların 1924 yılının Mart ayında İngilizlerden seçilmiş bir parlamento oluşturma hakkını almalanıyla birlikte Suriyeli Arapların Fransız idaresinden duydukları rahatsızlık daha da artmıştır. Yükselen talepleri bastırmak için Fransızlar, 9 Şubat 1925’te milliyetçilerin, Fransa’nın Suriye’nin nihai bağımsızlığı ile ülke bütünlüğünü tanımasını ve medeni hakların garanti altına alınmasını talep eden Faris el-Huri liderliğindeki Halk Partisi’ni kurmalarına izin vermişlerdir (Longrigg 1972: 151).

Fransızlar ülkeyi altı ayrı parçaya böldükleri için bu dönemde milliyetçiler açısından en acil ve temel meselenin Suriye’nin bütünlüğünün sağlanması olduğu görülmektedir. Nihayetinde 1925’te Halep ve Şam vilayetleri birleştirilmiş, ancak 1926’da Lübnan Fransız kontrolü altında bağımsız bir cumhuriyet haline getirilmiştir.

Şam’daki milliyetçiler, bölgesel gerginliklere ve isyanlara Fransa’ya karşı milli direniş karakteri kazandırmayı zaman zaman başarabilmişlerdir. Yukarıda kısaca bahsedilen 1925’teki Dürzi isyanı bu durumun önemli bir örneğini teşkil etmektedir. İç işlerine yapılan müdahalelerden rahatsız olan Dürziler, aralarındaki ihtilafları bir kenara bırakarak yabancı idaresine karşı direnmek için bir araya gelmişlerdir. Daha sonra ise Sultan Paşa el-Atraş’ın liderliğinde 20 Temmuz 1925’te Selah’di, 2 Ağustos’ta da Dürzi bölgesinin başkenti konumunda bulunan Süveyda’yı ele geçirmişlerdir (Longrigg 1972: 153).

Dürzi isyanına dair haberlerin Suriye’de yayılmasıyla birlikte Suriyeli milliyetçiler tarafından Halep ve Şam’da da isyanlar başlatılmıştır. Milliyetçiler Şam’a saldırması için Atraş ile anlaşmışlar, ekim ayında milliyetçilerin yaptıkları gösteriler eşliğinde Atraş, Şam’ı işgal etmiştir. Bunun üzerine Fransızların yoğun bombardımanına maruz kalan Şam’da beş bin kişi hayatını kaybetmiştir (Provence 2005: 128-130). Şam bombardımanı yüzünden Fransa’yı eleştiren Amerika ve İngiltere’nin harap olan tarihi ve arkeolojik eserlerden bahsetmeleri, ancak can kaybına hiç değinmemeleri oldukça anlamlıdır (Khoury 1987: 179). Yıl sonunda ayaklanma bastırılmış ve zoraki düzen açık isyanın yerini almıştır.

F. İsyandan Siyasete (1927-1939)

Düzenin yeniden sağlanmasının ardından Fransız askeri yönetimi, Milletler Cemiyeti tarafından Fransa'dan talep edilen bir yükümlülük olan "kendi kendini idare" yönünde adımlar atmaya başlamıştır. 1927'de Fransızlar, Şam'daki değişik milliyetçi guruplardan oluşan "Vatan Kitleleri/el-Kitle el-Vataniyye / National Block"nin kurulmasına izin vermişlerdir. Milliyetçi ittifakın başında İbrahim Hannanu ve Haşim el-Atasi bulunmaktaydı. Ayrıca büyük toprak sahibi ailelerin ileri gelen üyeleri de ittifak saflarındaydılar. Vatan Kitleleri içinde yer alan en radikal unsur, Şükrü el-Kuvvetli'nin liderliğini yaptığı gizli bir cemiyet olan el-Feta'ın devamı mahiyetindeki İstiklal Partisi'ydi.

Aynı yıl kurucu meclis için yapılan seçimler Vatan Kitleleri'ni iktidara taşımış ve Hannanu bir anayasa yazma işine girişmişti. Hazırlanan anayasa Suriye'nin bütünleşmesini öngörmekte ve Fransız otoritesini yok saymaktaydı. Fransız Yüksek Komiseri, parlamentodan ya anayasaya doğrudan Manda yönetimine atıf yapan bir maddenin konulmasını ya da Manda yönetiminin işleyişini etkileyen maddelerin çıkarılmasını talep etmiştir. Bu istek reddedilince Suriye parlamentosunun kabul ettiği anayasa metni yürürlüğe girememiş, manda yönetimi meclis çalışmalarını süresiz tatil etmiştir. Fransızlar Suriye parlamentosunu benzer sebepler yüzünden 1933 yılı Kasım ayında bir kez daha kapatacaklardır (Shambrook 1998: 20-23, 248).

Suriyeli milliyetçiler, Fransızlarla en azından Fransa'nın Suriye'deki hedeflerini ortaya koyan bir anlaşma imzalamak için ısrarlı taleplerde bulunmaya devam etmişlerdir. Benzer bir anlaşma İngilizlerle Iraklılar arasında daha 1922'de yapılmıştı. 1935'de Hannanu'nin ölümünün ardından meydana gelen karışıklıklar ve 1936'daki genel grev, anlaşmayla ilgili tartışmaların canlı bir şekilde ülke gündemine oturduğu dönemlerdir. Nihayet, 22 Aralık 1936'da Fransa'da Leon Blum'un liberal-sosyalist hükümeti döneminde Suriye-Fransa İttifak Anlaşması imzalanabilmiştir. Bu gelişmeler sırasında Suriye'de Haşim el-Atasi'nin başkanlığında milliyetçi bir hükümet kurulmuş, ancak Fransız parlamentosu anlaşmayı onaylamamıştır (Longrigg 1972: 221).

Bundan sonra anlaşmanın onaylanması yönündeki talepler, artarak yükselmeye devam etmiştir. Anlaşma metninin, İngiliz-İrak Anlaşması model alınarak hazırlandığı görülmektedir. Anlaşmaya göre, Suriye ve Lübnan bağımsız devletler olarak Milletler Cemiyeti'ne katılırken, Fransa da bölgedeki bazı ayrıcalıklarını korumaya devam edecekti. Belge, içinde savunma, barış zamanında danışma, savaş zamanında ise karşılıklı dayanışma gibi unsurları barındıran bir ittifak, barış ve dostluk anlaşması mahiyetindeydi. Suriye, savaş dönemlerinde deniz, hava ve kara sahası ile imkanlarını Fransa'ya açarak yardımcı olacaktı. Fransa, anlaşma yürürlükte kaldığı müddetçe ku-

zeydeki iki hava üssünü kullanacak, beş yıllık bir süre için de bazı bölgelerde kara birlikleri bulundurmaya sürdürecekti. Suriye, Fransız askeri misyonunun yardımı ve Fransız ekipmanları kullanılmak suretiyle milli bir ordu kuracaktı. Bütün danışmanların ve teknisyenlerin Fransa’dan getirilmeleri zorunluydu. Fransız diplomatik misyonları Suriye vatandaşlarının haklarını kollayacak, Suriye’deki Fransız Büyükelçiliği diğerlerinin üzerinde yer alacak, Fransa ile Suriye para birimleri arasındaki parite korunacaktı. Ayrıca ülkedeki yabancı kurumlar, daha önceki imtiyazlarını muhafaza edeceklerdi. Yirmi beş yıl süreli anlaşmayla kapitülasyonların yeniden yürürlüğe konulmayacağı taahhüt altına alınmıyordu. Fransa, Alevi ve Dürzi bölgelerinin “özel bir idari yapılanma” çerçevesinde Suriye ile bütünleşmelerini kabul ediyordu (Longrigg 1972: 223-224).

1937 yılı boyunca da Suriye’nin bağımsızlık mücadelesinde Vatan Kitleleri’nin liderliğinde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Fransızlar Cebel-i Dürzi ve Lazkiye’nin merkezi Suriye hükümetine bağlanmasını kabul etmiş ve yerel yönetimlere ait birçok yetkinin Suriye hükümetine devredilmesini onaylamışlardır (Longrigg 1972: 230-233).

Hatay meselesi, Filistin’deki Arap isyanı ve Fransız Franki’nin değer kaybetmesi yüzünden meydana gelen ekonomik krizler ile Suriyelilerin kendi aralarındaki ayrılıklar, bu dönemde Suriye hükümetini istikrarsızlaştıran ana unsurlar olarak göze çarpmaktadır. Nitekim Vatan Kitleleri rekabet yüzünden bölünmüştür. İleri gelen milliyetçi liderlerden Abdurrahman Şehbender, 1939’da rakip bir teşkilat kurmuş, ancak bir sene sonra suikasta kurban gitmiştir. Cebel-i Dürzi’deki ayrılıkçı hareket de Fransızların desteğiyle milliyetçilere karşı düşmanlık yapmaya başlamıştır. Ayrıca Hatay meselesinin kızıştığı dönemlerde Türkiye’nin faaliyetleriyle Cezire’de karışıklıklar çıkmış, bölgenin Türkiye’ye bağlanması yönünde talepler yükselmeye başlamıştır (Khoury 1987: 531-533).

Manda dönemi Suriyesinde siyasi hayatın eksenini oluşturan milliyetçiler arasındaki bölünmelerin başka yapısal sebepleri de bulunmaktadır. Vatan Kitleleri, Fransızlarla birlikte ülke yönetiminde söz sahibi olduktan sonra yetersizlik belirtileri göstermeye başlamıştır. Fransız idaresine karşı muhalefetle hükümet etme sorumluluğunu yüklenmek arasında ciddi farklar bulunmaktaydı. Nitekim Suriye halkını etkileyen somut, sosyal ve ekonomik sorunlarla ilgili olarak çok az şey yapabilmişlerdir. Ülkede bulunun dini azınlıkların arzularına cevap vermek konusunda da yetersiz kalmışlardır. Ayrıca Manda döneminde geliştirilen daha geniş siyasi örgütlenme şekillerine rağmen birçok milliyetçi lider, tabanlarını şehirlerin dışında yeterince genişletememişlerdir. Vizyon eksiklikleri kendisini hissettirmiş, milliyetçilere destek veren dört şehir dışında kalıcı ağırlık sağlayamamışlardır. Eski ayrılıklar da, değişen siyasi coğrafyaya ve şartlara rağmen varlıklarını sürdürmüşlerdir. Khoury, Şamlı milliyetçi liderlerin kendilerini Kudüs ya da Beyrut’ta Halep’ten daha rahat

hissettiklerini, aynı şekilde Halepli liderlerin de Şam kadar Irak ve Türkiye'ye yüzlerini döndüklerini ifade etmektedir (Khoury 1987: 622).

Şam ile Halep arasındaki siyasi rekabet, Manda döneminde yaşanan gelişmeler üzerinde etkileyici olmuştur. Her ne kadar Halep, bağımsızlık mücadelesinde hayati bir rol oynamış olsa da, siyasi hayatın hemen her cephesinde Şam'ın gölgesi altında kalmıştır. Vatan Kitleleri'nin Halep kolu, bir yandan Şam koluyla rekabet içerisindeyken, diğer yandan da kendi içinde bölünmüş bir vaziyettedir. Nitekim 1940'larda Vatan Kitleleri'nden kopuşlar Halep merkezli yeni bir partinin doğmasına yol açmıştır (Khoury 1987: 623).

Bu dönemde Hatay meselesi, gerek Suriye'deki siyasi oluşumlar gerekse de Suriye-Fransa ilişkileri açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Suriye-Fransa Anlaşması'nın 1936'daki müzakereleri esnasında Türkiye, Hatay'daki durumun yeniden gözden geçirilmesi talebinde bulunmuştur. Konu Milletler Cemiyeti'ne götürülmüş, Cemiyet de 1937'de Hatay'ın ayrı, kendi kendini idare eden bir devlet olmasına karar vermiştir. Türkiye ile Fransa arasındaki doğrudan görüşmeler, Fransa'nın Hatay'ın Türkiye'ye ilhakını kabul ediliyle 13 Temmuz 1939'da sona ermiştir (Fırat 2001: 279-287).

Bunun üzerine, Suriye'de Fransa'yı ve milli çıkarları iyi kollayamadığı için hükümeti hedef alan gösteriler yapılmış, ülkedeki kargaşa artmıştır. Suriye devlet başkanı Ataç istifa etmiş, parlamento feshedilmiş ve Fransa Suriye'yi Yöneticiler Konseyi aracılığıyla idare etmeye başlamıştır. Lazkiye ve Cebel-i Dürzi yeniden ayrı birimler haline getirilmişlerdir. Suriye hükümeti, Suriye-Fransa Anlaşması'nı onaylanmak üzere Bakanlar Kurulu'na getirmeyeceklerini resmen ilan etmiştir (Khoury 1987: 485-534).

G. Manda Yönetiminin Sona Ermesi

II. Dünya Savaşı'nda Fransa'nın Haziran 1940'ta teslim olmasının ardından iktidara gelen Vichy hükümeti, Suriye'ye yeni bir yüksek komiser atamış ve toprak zengini köklü bir Şamlı aileye mensup olan Halid Azm liderliğinde bir hükümeti işbaşına getirmiştir. Başka cephelerde devam eden Alman askeri başarılarına rağmen Ürdün'deki Arap Lejyonu tarafından da desteklenen İngiliz ve Özgür Fransa birlikleri, Vichy kuvvetlerini hem Suriye'de hem de Lübnan'da yenilgiye uğratmışlardır. Bunun ardından kontrol Özgür Fransa otoritelerine geçmiştir (Longrigg 1972: 311-314).

Suriye'nin müttefikler tarafından işgalinin öncesinde, özellikle İngilizlerin bir bölge gücü olarak Türkiye'nin devreye sokulması için planlar yaptıklarını görmekteyiz. Askeri kuvvetlerinin çok fazla yayıldığını düşünen İngilizler, kendileri bölgeye güneyden girerlerken Türkiye'nin de Halep dahil olmak üzere Kuzey Suriye'yi işgal etmesinin işlerini kolaylaştıracağını düşünmüşlerdir. Bu plan, müttefiklerin Haziran 1941'de Suriye'yi işgallerine kadar gündemde kalmış, hatta Ankara'daki İngiliz büyükelçisi işgalden birkaç gün önce

Türkiye’yi, Suriye’ye girmesi için teşvik etme amacıyla Türk makamlarıyla bazı temaslarda bulunmuştur (Longrigg 1972: 37-38).

İttifak kuvvetlerinin bölgeye girişiyle De Gaulle, nihai bağımsızlık için söz vermiş, ancak manda yönetiminin Fransız hükümeti tarafından resmen sona erdirilinceye kadar devam edeceğini de eklemiştir (Shambrook 1998: 262-263).

Suriye’deki 1943 seçimlerinde Vatan Kitleleri iktidara gelmiş ve el-Kuvvetli Suriye devlet başkanı olmuştur. 1944 yılı boyunca Suriye hükümeti, 1920’den bu yana Fransızların kontrolünde olan 14 idari daireyi kendi bünyesine almıştır. Bunlar arasında gümrükler, sosyal işler, emtia vergileri, şirket imtiyazlarının kontrolü ve kabilelerin denetimi de yer almaktaydı. Fransa’ya da sosyal, kültürel işler, eğitim hizmetleri ve güvenlik işlerinde kullanılan “Levant Özel Kuvvetleri”nin sorumluluğu kalmıştır. Fransa’nın muhalefetine rağmen Temmuz 1944’te Sovyetler Birliği, Eylül’de ABD, ertesi yıl da İngiltere Suriye ile Lübnan’ı şartsız bir şekilde egemen devletler olarak tanımlar, Fransa’ya da Suriye’yi boşaltması için baskı yapmaya başlamışlardır (bölge-deki İngiliz-Fransız rekabeti için bk. Gaunson, 1987).

Yeni Suriye hükümeti “Levant Özel Kuvvetleri”nin derhal ve koşulsuz bir şekilde ya Suriye’ye devredilmesini ya da dağıtılmasını talep etmiş, aksi takdirde millî bir ordu oluşturulacağını ilan etmiştir. Ancak Fransa, birliklerin çekilişini kendisine Suriye’de imtiyazlı bir konum sağlayacak olan anlaşmanın imzalanmasına bağlamıştır (Khoury 1987: 616).

“Levant Özel Kuvvetleri”, Suriyelilerden oluşan birliklerdi. Fransızların azınlıklar politikasının etkisini en derin şekilde hissettirdiği alanlardan birisini de bu askeri yapılanma oluşturmaktaydı. Fransızlar, ağırlıklı bir şekilde kırsal kesim ve azınlık kökenlilerden oluşan bir ordu kurmuşlardı. Bu dağılım özellikle rütbeli subaylar açısından geçerliydi. Manda yönetimi sona erdiğinde Suriye ordusunun çekirdeğini oluşturacak bu birliklerin bazıları tamamen azınlıklardan müteşekkildi. Bu durum Suriye rejiminin yapısı üzerinde, etkileri günümüze kadar devam eden belirleyici bir rol oynamıştır. Süreç içerisinde Baasçılık, ordudaki Alevi, Dürzi ve kırsal kökenli Sünni subayları birleştiren bir ideoloji olarak doğacaktır (Khoury 1987: 629-630).

1945 yılı Ocak ayında Suriye hükümeti millî ordu kurma kararı almış, Şubat ayında da ittifak devletlerine savaş ilan etmiştir. Bu gelişmelerin ardından Mart ayında Suriye, egemenliğinin bir göstergesi olmak üzere kurucu üye sıfatıyla BM’ye kabul edilmiştir. Nisan ayında da Arap Ligi anlaşmasını imzalararak Arap Birliği fikrine olan sadakatini teyid etmiştir. Aynı dönemde Fransızların Suriyelilere sundukları anlaşmanın mandacı devlete karşı duyulan nefret hissini alevlendirdiği görülmektedir. Fransa ise kuvvetlerini çekmeden evvel kültürel, ekonomik ve stratejik çıkarlarının bir anlaşma ile korunmaya alınması hususunda tavizsiz davranmıştır. Mayıs 1945’te Şam ve Halep’te gösteriler yapılmaya başlanmış, Fransızlar da Şam’ı bir kez daha ağır

silahlarla bombardımana tutmuşlardır. Hama ve Humus'ta da ciddi çarpışmalar yaşanmıştır (Longrigg 1972: 345-353).

Ancak İngiltere Başbakanı Winston Churchill'in Şam'a kuvvet gönderme tehdidinin ardından General De Gaulle ateşkes ilan etmiş ve 15 Nisan 1946'ya kadar bütün Fransız kuvvetleri Suriye topraklarını terk etmişlerdir. Manda döneminin sona erdiği tarih olan 17 Nisan'da da Suriye'de halen millî tatil olan Kurtuluş günü kutlanmıştır (Longrigg 1972: 354-355).

Sonuç

Suriye'de Fransız manda yönetimi, başta sınırlarının tespiti olmak üzere ülkeyi günümüzde de çok boyutlu olarak etkileyen birçok önemli gelişmenin yaşandığı, devlet yapısının temellerinin şekillendiği bir dönem olma özelliğini taşımaktadır (Hinnebusch 2002: 18-23).

Manda idaresi altında ekonomik, sosyal ve siyasi hayat Osmanlı Devleti'nin bıraktığı miras üzerinde yeniden inşa edilmiştir. Türkiye'nin bölgeyle olan tarihi bağlarının Suriye'deki gelişmeler üzerinde yalnızca Hatay meselesiyle sınırlanamayacak bir yelpazede etkili olduğu görülmektedir.

Fransızların Suriye'de karşılaştıkları zorluklar ile uygulamaya geçirdikleri politika ve stratejiler bazı açılardan güncel gelişmeler açıklanırken de yararlanılabilecek niteliktedirler. Fransa'nın Suriye'yi mezhep ve etnik köken esasında devletçiklere bölerek bir federasyon halinde örgütleme çabasıyla, Irak'taki tartışmalar arasında ciddi benzerlikler bulunmaktadır.

Suriye'nin geleceğinin şekillenmesi açısından hayati bir niteliğe sahip iki hukuki metin, Suriye anayasası ve Suriye-Fransa Anlaşması üzerinde yapılan mücadele ve tartışmaların tahlili, bugün benzer bir sürecin yaşandığı Irak'taki gelişmelerin yorumlanması açısından da önem taşımaktadır.

Mandacı devletin arkasında bıraktığı kurumlar arasında ülkenin geleceğinin şekillenmesindeki etkinliği açısından ordunun özel bir yeri bulunmaktadır. Manda yönetimi altında ağırlıklı olarak azınlıklara dayanılarak inşa edilen Suriye ordusunun bu niteliği, bağımsızlık sonrasında ülkedeki siyasi hayatın geleceği üzerinde belirleyici olmuştur. Bu noktada, Irak ordusunun kurulması aşamasında da benzer tartışmaların yaşanmış olması dikkat çekicidir.

Ortadoğu'daki yeni gelişmelerin harekete geçirdiği dinamikler çerçevesinde meydana gelen Türkiye-Suriye yakınlaşmasının bünyesinde barındırdığı risk, imkan ve potansiyellerin değerlendirilmesi bakımından söz konusu döneme ilişkin daha fazla çalışmanın yapılması, şüphesiz daha yeni ve ufuk açıcı bakış açılarının ortaya çıkmasına imkan verecektir.

Kaynakça

- Acar, İrfan C. (1989). *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*. Ankara: TK.
- Bey, Salma Mardam (1994). *Syria's Quest For Independence*. Beyrut: Ithaca Press.
- Blake, Gerald H., Alasdair Drysdale (1985). *The Middle East and North Africa a Political Geography*. New York: Oxford University Press.
- Cemal Paşa (1993). *Osmanlı İmparatorluğunda Ayrılıkçı Arap Örgütleri. Âliye Divân-ı Harb-i Örfisi*. Yay. Haz. Ayşe H. Aydın. İstanbul: Arba.
- Dawisha, Adeed I. (1980). *Syria And The Lebanese Crisis*. Hong Kong: Macmillan.
- Fırat, Melek (2001). "Sancak (Hatay) Sorunu". *Türk Dış Politikası. Baskın Oran (Der.)*. C.I. İstanbul: İletişim.
- Fulton, L. Bruce (1996). "France and the End of the Ottoman Empire". Marian Kent (ed.). *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*. London: Routledge.
- Helmreich, Paul C. (1974). *From Paris to Sevres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920*. Columbus: Ohio State University Press.
- Hinnebusch, Raymond (2002). *Syria: Revolution from Above*. New York: Routledge.
- Hourani, Albert (1946). *Syria and Lebanon. A Political Essay*. London: Oxford University Press.
- Kedourie, Elie (1987). *England and the Middle East. The Destruction of the Otoman Empire, 1914-1921*. Boulder: Westview Press.
- Kedourie, Elie (2000). *In the Anglo-Arab Labyrinth: The McMahon-Husayn Correspondence and Its Interpretations. 1914-1939*. London: Routledge.
- Kent, Marian (1993). *Moguls and Mandarins: Oil, Imperialism, and the Middle East in British Foreign Policy. 1900-1940*. Routledge
- Khalidi, Rashid I. (1980). *British Policy Towards Syria and Palestine. 1906-1914*. London: Ithaca Press.
- Khoury, Philip S. (1987). *Syria and the French Mandate. The Politics of Arap Nationalism 1920-1945*. London: I.B.Tauris&Co Ltd Publishers.
- Khoury, Philip S. (2003). *Urban Notables and Arab Nationalism: The Politics of Damascus 1860-1920*. London: Cambridge University Press
- Longrigg, Stephen Hemsley (1972). *Syria and Lebanon Under French Mandate*. Beyrut: Oxford University Press.
- Monroe, Elizabeth (1963). *Britain's Moment in the Middle East. 1914-1956*. Baltimore: John Hopkins.
- Olson, James S. (Der.) (1991). *Historical Dictionary of European Imperialism*. New York: Greenwood Press.
- Özcan, Mesut (2003). *Sorunlu Miras Irak*. İstanbul: Küre Yayınları.

- Provence, Michael (2005). *The Great Syrian Revolt and the Rise of Arab Nationalism*. USA: University of Texas Pres.
- Shambook, Peter A. (1998). *French Imperialism in Syria 1927-1936*. Lebanon: Ithaca Press.
- Shorrock, William I. (1976). *French Imperialism in the Middle East*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Umar, Ömer Osman (2003). *Türkiye-Suriye İlişkileri 1918-1940*. Elazığ.
- Watenpugh, Keith D. (1996). "Creating Phantoms', Zaki Al-Arsuzi, the Alexandretta Crisis, and the Formation of Modern Arab Nationalism in Syria". *International Journal of Middle East Studies*. No.28. 363-389.
- Zeine, Zeine N. (1977). *The Struggle for Arab Independence. Western Diplomacy and the Rise and Fall of Faisal's Kingdom in Syria*. New York: Caravan Books.

A View of The Middle East Experience of Imperialism: French Mandate in Syria

M. Akif Okur*

Abstract: In this article, the historical period covering the years of French Mandate in Syria is examined. This period witnessed many important developments such as the drawing of Syria's boundaries and the shaping of the foundations of the state structure. These developments continue to affect the country in a variety of ways even today. As this article analyzes the political developments of the period, it also focuses on the historical ties between Turkey and Syria in terms of both events and persons, and looks into the effects of Mandate regime on the social and economic life of the country. In the final part of the article, it is pointed out that understanding some of the policies and strategies implemented in Syria by the French can help to make meaningful interpretations of current affairs in Iraq.

Key Words: Middle East, Imperialism, French Mandate in Syria, Arab nationalism, Turkey-Syria Relations.

* Gazi University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations/ ANKARA
mehmetakifo@yahoo.com

Пример Ближневосточного Опыта Империализма: Французский Мандат В Сирии

Мехмет Акиф Окур*

Резюме: В этой статье, исследован исторический период, который охватывает годы французского Мандата в Сирии. Исследуемый период стал свидетелем многих важных событий, которые продолжают затрагивать страну во многих отношениях, потому что под режимом Мандата были обозначены границы и сформированы фонды государственной структуры Сирии. При анализе политических достижений данного периода, фокус статьи направлен на исторические отношения между Турцией и Сирией на уровне событий и людей, и влияние режима Мандата на социально-экономическую жизнь страны. В завершающей части статьи, указано, что некоторые политики и стратегии, которые были осуществлены в Сирии французами, могут помочь понять положение текущих дел в Ираке.

Ключевые Слова: Ближний Восток, империализм, французский Мандат в Сирии, арабский национализм, отношения Турции и Сирии.

* Университет Гази, факультет экономики и административных наук, кафедра международных отношений / г. Анкара
mehmetakifo@yahoo.com